

УДК 81'37=161.2

АКСІОЛОГІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ І РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗНАЧЕННЄВОГО ПРОСТОРУ АНГЛІЙСЬКИМИ СУБСТАНТИВНИМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ**Олійник С. В.**

У статті розглядаються особливості вербалізації ціннісних концептів за допомогою фразеологічних одиниць в англійській мові. У процесі вивчення структурно-семантичних особливостей оцінних фразеологічних одиниць, які вербалізують уявлення про цінності, виявлено специфіку аксіологічної концептуалізації значеннєвого простору та його репрезентації за допомогою оцінних субстантивних фразеологізмів.

Ключові слова: оцінна фразеологічна одиниця, ціннісна картина світу, концепт, фрейм, фразеологічна номінація, етнокультурна домінанта.

В статье рассматриваются особенности вербализации ценностных концептов посредством оценочных фразеологических единиц в английском языке, освещаются вопросы категоризации действительности с помощью оценочных субстантивных фразеологизмов, определяется специфика аксиологической концептуализации смыслового пространства, решается проблема концептуального моделирования оценочного значения. В ходе анализа эмпирического материала выявлены универсальные и специфические черты аксиологической концептуализации смыслового пространства и его репрезентации с помощью оценочных субстантивных фразеологизмов.

Ключевые слова: оценочная фразеологическая единица, ценностная картина мира, концепт, фрейм, фразеологическая номинация, этнокультурная доминанта.

The article deals with English evaluative phraseological units. The emphasis is placed on the semantic and structural peculiarities of the evaluative phraseological units. The empirical material represents evaluative concepts that constitute the English language value system. The conceptual analysis of the evaluative phraseological units presupposes their description as a system of concepts. The axiological ethnocultural dominants have been singled out and the correlations between structural, semantic types and type of evaluation have been described.

Key words: evaluative phraseological unit, value worldview, concept, frame, phraseological designation, ethnocultural dominant.

1. Вступні зауваження

Останні досягнення лінгвістичної науки свідчать про те, що увага дослідників, які працюють у межах когнітивно-дискурсивної парадигми, зосереджується на проблемах реконструкції різних фрагментів картини світу, на особливостях мовної етнічної свідомості, на виявленні культурно-мовних національних стереотипів, на визначенні взаємовпливу мови й культури.

У фразеології зібрано багатий фактичний матеріал, що дозволяє розглядати питання фразеологічної номінації глибше й ґрунтовніше. Однак слід зазначити, що у фразеологічній науці ще не одержали адекватного опису й не знайшли вичерпного пояснення структурно-семантичні особливості цілого ряду одиниць, зокрема, ФО, значення яких ускладнене оцінним компонентом. Категорія оцінки функціонує в стійких сполученнях слів, демонструючи експресивність, образність і стилістичну розмаїтість. Проте, незважаючи на інтенсивний розвиток фразеологічних студій, відчувається недостатня кількість робіт, присвячених всебічному дослідженню концептів, що становлять фразеологічну систему мови, з урахуванням не тільки когнітивного, але й лінгвокультурологічного та аксіологічного аспектів. Концепти, що розглядаються в статті, є інтегративною основою вивчення способів мовної реалізації фразеологічної картини світу. Саме такий підхід визначає актуальність дослідження. Актуальним є також те, що порівняльні розвідки семантики слів як одиниць мови, які безпосередньо відображають позамовну дійсність, сприяють розв'язанню таких складних проблем, як з'ясування механізму взаємодії мови й

культури, виявленню спільного й відмінного у зіставлюваних системах, оскільки в кожній мові поряд із загальними засобами збагачення мовних картин світу існують і свої специфічні засоби, зумовлені їх типологічними і структурними особливостями.

Метою даної статті є висвітлення специфіки моделювання семантики оцінних фразеологічних одиниць (далі ОФО) в англійській мові, особливостей їхньої структури та вираження культурного компонента в їх значенні.

Матеріалом дослідження слугували отримані методом суцільної вибірки 2131 ОФО з опорним компонентом-іменником. Корпус ОФО дослідження визначався за Англо-російським фразеологічним словником О. В. Куніна (БАРФС) з перевіркою за найбільш авторитетними фразеологічними, тлумачними, лінгвокраїнознавчими, етимологічними й енциклопедичними словниками англійської мови [4–13]. Вибір ОФО як емпіричного матеріалу ми пояснюємо тією обставиною, що зазначені мовні одиниці містять компоненти значення, які відображають національні особливості сприйняття дійсності. У результаті це сприяє дослідженню етнічного менталітету носіїв певних природних мов як сукупності поведінкових і когнітивних стереотипів та виявленню лінгвоспецифічних характеристик цього менталітету шляхом аналізу його семантичних складників – концептів. Звернення до змістовного й формального аспектів фразеологічних висловів, тобто значеннєвим інваріантам та образним формам їхніх мовних реалізацій може сприяти як виявленню універсальних формально-семантичних рис, так і визначенню культурно маркованих смислів і механізмів їхньої вербалізації. Такого типу аналіз дає цінний матеріал, що дозволяє інтерпретувати національно-культурну специфіку образного світосприйняття мовного співтовариства.

2. Основні результати та спостереження

2.1. Оцінні фразеологічні одиниці беруть активну участь в об'єктивації різних концептів, які є частиною ціннісної картини світу. Будучи одним із способів відображення бачення навколишнього світу, оцінні ФО виражають відношення до всіх можливих реалій, так чи інакше пов'язаних з життєдіяльністю людини. Як зазначає Л. П. Сміт, їх змістом є наш земний світ, а їх атмосферою проникливий, твердий, позбавлений романтики здоровий глузд [1]. За допомогою логіко-семантичного аналізу мовного матеріалу був виявлений набір семантичних параметрів (класифікаторів). Такі параметри належать до різних рівнів абстракції. Вони включають також субкатегорійні ознаки “особа”, “предмет”, “тварина” і т.п. Найчастотнішими класифікаторами є: *особа; дія; предмет, об'єкт; місце; час; стан; почуття; відношення / ставлення, установа; явище; подія; заклад; речовина, матеріал; тварина; рослина; число, кількість; ступінь, міра; символ, знак; повідомлення, інформація*. Як параметри розглядаються всі позначки, що супроводжують ОФО та її ЛСВ: стилістичні, діалектні, соціолектні, термінологічні, хронологічні. У даній праці засадами для виділення концептів слугували окремі принципи класифікації лексичних одиниць Г. А. Уфимцевої [2], М. А. Федотової [3] та інших лінгвістів. Отже, під час аналізу фактичного матеріалу були виділені концептосфера ЛЮДИНА, що містить групу концептів, які характеризують людину (*an ugly duckling* ‘гідке каченя’, *a fair-weather friend* ‘ненадійний друг’), і концептосфера ОТОЧЕННЯ ЛЮДИНИ, до складу якої входять концепти на позначення природного (географічного), суспільного, рукотворного та культурного оточення (*Tom Tiddler's ground* ‘місце легкої наживи, “золоте дно”, *Auld Reekie* “стара коптільня” (жартівлива назва м. Единбурга), *yellow rag* ‘бульварна газета’). Кількісна характеристика концептосфер наведена у табл. 1.

Таблиця 1

Кількісна характеристика концептів, що вербалізуються ОФО в англійській мові

Концептосфера	Кількість одиниць	%
ЛЮДИНА	1659	77,8
ОТОЧЕННЯ ЛЮДИНИ	438	20,6
ІНШІ	35	1,6
ВСЬОГО:	2131	100

У структурі концептосфери ЛЮДИНА були визначені групи концептів, які перебувають в ієрархічних відношеннях і які характеризують людину за різними аспектами, зокрема, за біологічним, соціальним, емоційним (*May Queen* ‘‘королева травня’’, гарна дівчина’, *a fair-weather friend* ‘ненадійний друг’, *Jack Sprat* ‘заст. діал. карлик’, *a pretty-pretty face* ‘лялькове гарненьке личко’). В окрему групу виділені концепти сприйняття і змішані концепти, у яких перетинаються перераховані вище ознаки. В окремі групи виділені концепти сприйняття й суміжні концепти, у яких перетинаються зазначені вище ознаки. Ядерну позицію займають групи концептів Особа соціальна (42 % ОФО) і група суміжних концептів (25 % ОФО), периферійну – група концептів Особа емоційна (6 % ОФО). Проміжну позицію займають група концептів сприйняття й група біологічних концептів (14 % і 13 % ОФО зазначеної концептосфери відповідно). Група концептів, яка асоціюється з уявленнями про людину як біологічну особу, включає концепти **ЗОВНІШНІСТЬ, ВІК, НАЦІОНАЛЬНІСТЬ, ЗДІБНОСТІ, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ХВОРОБА**. Концепти, що характеризують людину як особу соціальну, включають такі компоненти: **МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ, ПОВЕДІНКА, ХАРАКТЕР, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ПРАЦЯ, ПРОФЕСІЯ / РІД ЗАНЯТЬ, МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ, ВЛАДА, ДОСВІД, СВИТОГЛЯД**. Група емоційних концептів вербалізується ОФО, пов’язаними з різними емоціями, наприклад: **УДАЧА / НЕВДАЧА, УСПІХ, НЕБЕЗПЕКА, ЛЮБОВ (КОХАННЯ), ЗДИВУВАННЯ** та ін. Специфічний характер концептів сприйняття дозволяє виділити їх в окрему групу, що складається з таких концептів, як **КІЛЬКІСТЬ, МІСЦЕ, ЧАС, СИМВОЛ** та ін. Група суміжних концептів різнопланова, оскільки поняття, що асоціюються з цими концептами, пронизують різні аспекти, пов’язані з людиною та її діяльністю: **ДІЯ, СТАН, ПОДІЯ, СІМ’Я, СИЛА / СЛАБКІСТЬ** та ін.

Іншою важливою концептосферою є **ОТОЧЕННЯ ЛЮДИНИ**, що представлена 20,6 % ОФО. До її складу входять концепти на позначення природного (географічного), рукотворного, культурного та суспільного оточення (*the food of the gods* ‘їжа богів, амброзія, нектар’, *Dutch treat* ‘частування, оплачене кожним учасником’, *husband’s tea* ‘дуже слабкий чай’). Причому всі виділені групи усередині цієї концептосфери об’єктивуються приблизно однаковою кількістю ОФО (31 %, 30 %, 20 % та 19 % відповідно). Кількісний аналіз мовного матеріалу засвідчив, що найбільш значущими у фразеологічному тезаурусі мовної особистості й англомовній ціннісній картині світу є концепти **ЗОВНІШНІСТЬ, ЗДІБНОСТІ** (група концептів Особа біологічна), **МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ, ПОВЕДІНКА, ХАРАКТЕР, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ПРОФЕСІЯ, РІД ЗАНЯТЬ** (Особа соціальна), **ЧАС, МІСЦЕ** (група концептів Сприйняття), **ДІЯ, СТАН** (група Суміжних концептів). У концептосфері **ОТОЧЕННЯ ЛЮДИНИ** найбільш значущими є концепти **ПОЛІТИКА** (група концептів суспільного оточення), **ГЕОГРАФІЯ** (група концептів природного оточення). Результати кількісного аналізу відображають особливості картини світу представників англомовного співтовариства.

2.2. У результаті фреймового аналізу виявлено, що найбільш широкий семантичний обсяг характерний для концептів **ЗОВНІШНІСТЬ, ЗДІБНОСТІ, МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ, ПОВЕДІНКА, МІСЦЕ, СТАН**. Найменшою кількістю ознак презентовані концепти **ВІК, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ХАРАКТЕР, РІД ЗАНЯТЬ, МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ, ДІЯ, ПОДІЯ, ІНФОРМАЦІЯ, ПРАВО, РЕЛІГІЯ, РОЗВАГИ**. Проміжне положення займають концепти **СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, СІМ’Я, ГЕОГРАФІЯ, ГРОШІ**. Емотивні концепти подані незначною кількістю ОФО. Це пов’язано з тим, що емотивний компонент пронизує різні сфери буття й об’єктивує різні концепти, віднесені нами до окремих груп.

Взаємодія оцінки з іншими компонентами конотації в семантиці ОФО лексикографічно маркована. Позначки емоційного характеру зафіксовані в тлумаченнях ОФО, які вербалізують концепти **ПОВЕДІНКА, ХАРАКТЕР, РІД ЗАНЯТЬ, ІЖА**. Стилістично зниженими є ОФО, що об’єктивують концепти **ЗДІБНОСТІ, МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ, ХАРАКТЕР, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ, ДІЯ, СТАН**, група концептів сприйняття. Варіант мови також накладає обмеження на вживання ОФО. Зокрема, концепт **ПОЛІТИКА** вербалізується ОФО, маркованими позначкою амер. Позначка амер., що вказує на територіальну варіативність, зафіксована також у тлумаченнях ОФО, які репрезентують концепти **СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, РІД ЗАНЯТЬ, ДІЯ**, позначка шотл. – в ОФО, що

об'єктивують концепт *РОЗВАГИ*. Питома вага багатозначних ФО становить близько 14 %. Основна причина низького ступеня полісемії пов'язана зі специфікою образу, що є в основі ФО. Аналіз засвідчив, що семантичний обсяг імені концепту в більшості випадків вужчий за семантичний обсяг концепту. Той факт, що ім'я концепту не є ОФО, свідчить про те, що фразеологічний фонд є частиною лексичного складу мови і тісно взаємодіє з іншими засобами створення оцінного значення.

2.3. Загалом у англійській фразеологічній системі спостерігається приблизно рівна кількість позитивно й негативно забарвлених ФО. Переважно позитивно забарвленими ОФО вербалізовані концепти *ЗДІБНОСТІ, ВІК, МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ, КІЛЬКІСТЬ, ПОДІЯ, ІСТОРІЯ*. Відзначено перевагу негативно оцінних ФО у вербалізації концептів *ЗОВНІШНІСТЬ, СМЕРТЬ, ПОВЕДІНКА, ХАРАКТЕР, ВЛАДА, МІСЦЕ, ЧАС, ДІЯ, СТАН, ГЕОГРАФІЯ, РЕЛІГІЯ, РОЗВАГА, ГРОШІ*. Група концептів рукотворного оточення є повністю негативно оцінною. Аналізовані ОФО передають найрізноманітніші відтінки від різко негативно оцінності, образи до несхвалення. Перевага негативно конотації пов'язана з певними нормами поведінки людини в суспільстві: позитивні риси – це норма й тому немає необхідності їх виділяти, негативні риси – це відхилення від норми, які засуджуються суспільством. Оцінка має змішаний характер у концептах *ЖИТТЯ, МІЖСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ПРОФЕСІЯ, РІД ЗАНЯТЬ, СІМ'Я, ДОСВІД, ЛІТЕРАТУРА*. Семантика практично всіх концептів перебуває у зоні перетину з іншими концептами за рядом ознак, що свідчить про ієрархічний, “переплетений” характер ціннісної картини світу. Отримані дані характеризують специфіку національного менталітету представників англomовного співтовариства.

2.4. Механізм оцінної фразеологічної номінації ґрунтується на закономірному зв'язку дескриптивної й оцінної семантики у фразеології. Цей зв'язок базується на подібності семантичних перетворень і спирається на такі характеристики ФО, як образність і емотивність. Джерелом оцінної номінації може слугувати цілісне значення всього прототипу ФО, тобто сполучення слів. Також джерелами узуальної сигніфікативної оцінки є оцінна сема в буквальному значенні одного з компонентів, що поширює оцінне значення на всю ФО. Аксиологічний характер ФО надають: наявність у структурі ФО компонента з параметричною семантикою, слова-символи, конотативне значення яких є оцінно забарвленим, причому символи можуть ґрунтуватися як на оцінці денотата, так і на можливості символу реалізувати потенційну сему оцінки. В основі оцінної номінації може також міститися значення змінного сполучення-прототипу, від якого бере початок ОФО, неперееосміслене значення фразеоматизму, що піддається переосмісленню, значення вихідного ФО-прототипу при третинній номінації, значення запозичення, зміст якого-небудь звичаю, традиції, повір'я, легенди, міфу, казки, контекст літературного твору, Біблії, значення антропоніма або топоніма. У певних випадках оцінна фразеологічна номінація мотивується екстралінгвістичними факторами, при цьому оцінка пов'язана тільки з контекстом свого виникнення. Адекватне сприйняття таких ОФО безпосередньо пов'язане з фоновими знаннями екстралінгвістичної ситуації учасниками процесу комунікації. Загалом, процес оцінної номінації є частиною процесу фразеологічної номінації. Для англійських ОФО характерні всі зазначені типи номінацій.

3. Висновки

3.1. Центральним компонентом значення ФО є конотативний компонент, ядром якого постає внутрішня форма ФО, що включає в себе, крім мотивувальних засад, цілий комплекс ситуативно-предметних і власне мовних асоціацій. Оцінними є ФО, які містять конкретну оцінку якого-небудь об'єкта, факту або явища дійсності, ситуації, стану людини. Здебільшого оцінка відбувається в межах шкали “добре / ий – погано / ий”. Способи вираження оцінного значення різні. Воно може формуватися за рахунок наявності у складі ФО слів з негативною або позитивною конотацією, закріпленою в їхніх значеннях. Оцінне значення може виникати завдяки емоційним асоціаціям, які пов'язані або з конкретним компонентом фразеологізму (напр., назви тварин, предметів), або із самою ситуацією, що є в основі ФО. На оцінний характер значення вказують лексикографічні позначки різного характеру. Оцінка може виявлятися в етимологічному значенні слова (наприклад, власні імена).

3.2. Вивчення ознак, що покладені в основу номінації, дозволяє описати особливості фразеологічного значення, його вмотивованість або невмотивованість, внутрішню форму. Характерною рисою фразеологічної семантики є позначення високого ступеня вияву ознаки. Аналіз засвідчив, що семантичний обсяг імені концепту в більшості випадків вужче семантичного обсягу концепту. Той факт, що ім'я концепту не є ОФО, свідчить про те, що фразеологічний фонд є частиною лексичного складу мови і тісно взаємодіє з іншими засобами створення оцінного значення.

3.3. Важливою рисою фразеологічної семантики є загальна семантична асиметрія фразеологічної системи у бік негативно-оцінних значень. Це можна пояснити тим, що негативні риси, будучи відхиленням від норми, більш інтенсивно впливають на емоції й тому сприймаються більш гостро. В українській мові негативно маркованих ОФО більше, ніж в англійській. Антропоцентричність, образність, семантична модельованість і предикативна орієнтація фразеологічних одиниць можуть розглядатися як універсальні тенденції, які визначають особливості структурно-семантичного ядра фразеологічної системи.

3.4. Кількісний аналіз мовного матеріалу засвідчив, що найбільш значущими у фразеологічному тезаурусі мовної особистості й англословній ціннісній картині світу є такі концепти: *ЗОВНІШНІСТЬ, ЗДІБНОСТІ* (група концептів Особа біологічна), *МІЖСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ, ПОВЕДІНКА, ХАРАКТЕР, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ПРОФЕСІЯ, РІД ЗАНЯТЬ* (Особа соціальна), *ЧАС, МІСЦЕ* (в англ. мові), *ДІЯ, СТАН* (група Суміжних концептів). У концептосфері *ОТОЧЕННЯ ЛЮДИНИ* в англійській мові найбільш значущими є концепти *ПОЛІТИКА* (група концептів суспільного оточення), *ГЕОГРАФІЯ* (група концептів природного оточення).

Література

1. Смит Л. П. Фразеология английского языка / Л. П. Смит. – М. : Наука, 1995. – 183 с.
2. Уфимцева А. А. Лексическое значение: принцип семиологического описания / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 239 с.
3. Федотова М. А. Мовна особистість у чужому лінгвокультурологічному просторі (на матеріалі англословної прози ХХ – ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Федотова М. А. ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2006. – 20 с.

Список лексикографічних джерел

4. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь : ок. 20 000 фразеолог. единиц / А. В. Кунин. – 5-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 1998. – 944 с. [БАРФС]
5. The American Heritage Dictionary [Електронний ресурс]. – Microsoft Bookshelf CD-ROM reference library. – Weames, 1993. [AHD]
6. A Dictionary of American Idioms / ed. by M. T. Boatner, J. E. Gates. – Revised Edition. – Edited by A. Makkai. – New York, 1975. [DAI]
7. A Dictionary of British History / ed. by J. Cannon. – N. Y. : Oxford University Press, 2004. – 709 p. [DBH]
8. Barnhart R. Dictionary of Etymology. The Origins of American English Words / R. Barnhart. – N. Y. : Harper Collins Publishers, 1996. – 916 p. [DE]
9. English Colloquial Idioms / ed. by F. T. Wood. – L., 1970. [ECI]
10. Longman Dictionary of English Idioms. – Edinburgh Gate, Harlow : Longman Group UK Limited, 1996. – 387 p. [LDEI]
11. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Addison Wesley Longman, 1998. – 1568 p. [LDELС]
12. Roget's II Electronic Thesaurus [Електронний ресурс]. – Microsoft Bookshelf CD-ROM reference library. – Weames, 1993. [RET]
13. The Penguin Dictionary of English Idioms. – 2nd ed. – England : Daphne M. Gulland, 2001. – 378 p. [PDEI]